

CONTRA SPERM SPERO: ІДЕЯ СЛУЖІННЯ БАТЬКІВЩИНИ В РОМАНІ М. ЛАЗОРСЬКОГО “ПАТРІОТ”

Набитович І., д. філол. н., професор

Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

У статті розглянуто ідею служіння батьківщині в романі М. Лазорського “Патріот” у контексті постколоніальної критики. Проаналізовано антиколоніальні, антиімперські мотиви цього твору.
Ключові слова: антиколоніалізм, еміграція, історична проза.

Набитович И. CONTRA SPERM SPERO: ИДЕЯ СЛУЖЕНИЯ РОДИНЕ В РОМАНЕ М. ЛАЗОРСКОГО “ПАТРИОТ” / Университет имени Марии Кюри-Склодовской в Люблине, Польша.

В статье рассмотрено идею служения отчизне в романе М. Лазорского “Патриот” в контексте постколониальной критики. Проанализировано антиколониальные, антиимперские мотивы в этом произведении.

Ключевые слова: антиколониализм, эмиграция, историческая проза.

Nabytovych I. THE IDEA OF SERVING THE MOTHERLAND IN M. LAZORSKYI'S NOVEL “PATRIOT” / Maria Curie-Skłodowska University, Polish.

In this article there is a disclosure of the idea of serving the motherland in M. Lazorskyi's novel “Patriot” in the context of post colonial criticism. The anti colonial and anti imperial motives of this novel are analysed there.

Key words: anti colonialism, emigration, historical prose.

Роман М. Лазорського (Коркішка) “Патріот” (1969) – останнє з історичних полотен, які встиг дописати мистець. Романи “Патріот” і “Гетьман Кирило Розумовський” (1961) та окремі історичні оповідання у посмертній збірці “Світлотіні” (такі як “Гетьман без булави”, “Мариво”, “Останній кошовий”, “Нічний гінець”, “Танок смерті”, “Батуринський кат”, “Ласкава імператриця”) творять цілісне й багатобарвне полотно української історії – на тлі історії європейської XVIII віку. М. Лазорський працював і над історичним романом “Княжна Тараканова” [5, с. 389], який міг би стати ще одним його твором-доповненням подій того ж століття. Дещо осторонь від цих історико-літературних зацікавлень є його історичний роман “Квітка степова” (1965), присвячений Роксолані (тут відображено події XVI століття).

Художня традиція “Патріота” – першого історичного твору в українському письменстві, присвяченого Григорові Орликові, отримала продовження у сучасній українській літературі. Йдеться про романи І. Корсака “Гетьманч Орлик” (2006) [3] та Т. Литовченка “Орлі, син Орлика” (2010) [8].

Головним героєм “Патріота” є син гетьмана Пилипа Орлика, граф Григор Орлик – офіцер шведської та французької армій. Він був реальним лідером української політичної еміграції XVIII століття, яка ставила собі за мету, за допомогою інших держав, вирвати незалежність України з кігтів імперського двоголового орла. Наскрізною ідеєю роману М. Лазорського, написаного в Австралії, є служіння Батьківщині, боротьба за її незалежність навіть в умовах, які не залишають жодних надій на перемогу – в період, коли в рідній країні панує окупант і останні залишки її державності послідовно й безжалісно цим загарбником ліквідовуються. Одночасно твір став апологією політичної діяльності української еміграції й XVIII, і XX віку – власне тих, хто змушений був залишити поневолений край.

О. Мишанич вважав, що “Гетьман Кирило Розумовський” та “Патріот” є “диалогією”, оскільки вони “створять одну монументальну картину життя XVIII ст., віддзеркалюють суспільну свідомість усіх верств населення України, тонко передають трагедію цілого народу, що потрапив у колоніальне рабство сильнішого сусіда” [9, с. 93]. Д. Чуб навіть не декларує проблеми “диалогічності” цих історичних романів, обмежуючись їх окремою короткою загальною характеристикою [13, с. 7-9]. В. Полтавчук загалом оминає проблему “диалогічності” цих творів М. Лазорського, обмежуючись також лише їх загальною характеристикою [11]. О. Кирилова, розвиваючи ідею О. Мишанича, теж переконана, що ці твори “становлять діалогію, хоча ці романи були написані як окремі твори”, й “під час роботи над ними М. Лазорський не ставив собі за мету створити діалогію”. Аргументами цієї “диалогічності” є те, що у них “зображується одне століття, одна історична епоха”, а це, нібито, “є одним із вагомих показників, що характеризує діалогію”. Одночасно “в обох творах головний герой – це реальна історична особа, яка виконує обов’язки керівника. Життя та діяльність цих героїв у деякій мірі

пересікаються”, й мета у них одна – “звільнити український народ від російського панування” [4, с. 227, 228]. Як видається, цих аргументів аж надто мало, щоб твердити, що ці твори утворюють діалогію, оскільки в такому випадку “діалогічними” можна було б вважати навіть твори різних авторів про ту ж епоху й про тих самих реальних героїв. Тим більше, що прагнення звільнити українців від московського панування залишаються в “Гетьмані Кирилі Розумовським” тільки юнацькими мріями як Олексія, так і його брата Кирила – графів Розумовських. Ідейно-естетично, ідеологічно, аксіологічно, своїми історіософськими напрямними ці твори, безсумнівно, мають багато спільного. Однак, окрім реальних історичних постатей, ці твори не мають жодного витвореного уявою автора образу, який би їх поєднував. Елементами дотику (зокрема сюжетними) двох романів є тільки епоха (причому розгортання сюжетних ліній у цих творах відбувається в паралельних площинах, а не за принципом, наприклад, кумуляції), а подібна історіософія народжена світоглядними, політичними переконаннями самого автора, вона є тим, що в німецькому світобаченні окреслюється як *Zeitgeist* – “дух часу” або “дух епохи” (або, інакше, ці твори є так званіми “дух?вими сиквелами”). Одночасно ідейно ці романи М. Лазорського єднає антиколоніальний дискурс у зображенні історичної долі України.

“Гетьман Кирило Розумовський” та “Патріот” демонструють дві різні форми постави перед історичним викликом – в умовах руйнації прав Гетьманщини-України: гетьман Розумовський безсилий у протистоянні з імперією; після ліквідації гетьманату він приймає оперетковий маршальський жезл і втікає на відпочинок у Європу (“Гетьман Кирило Розумовський”): “Такий був кінець мого гетьманства,” – думав він (Кирило – *Н. І.*). – Безславний кінець! Не вистачило сил зректись того клятого московського жезла, не вистачило, побоявся” [6, с. 517]. У цьому творі, як акцентує М. Павлишин, “останній гетьман стає втіленням політичних прагнень без політичної сили; його політичні діалоги, повні мрійних проєктів та ремінісценцій про минулу славу, залишаються без практичних наслідків, а події розвиваються за правилами справжнього світу, справжніх політичних сил і справжніх суспільних процесів. Розумовський стає символом старого ідеалу, який не може перетворитися на ефективну опозицію [...]. Роман Лазорського створив у постаті Розумовського символ політичної меланхолії. Правда, на темному полотні Лазорського є світлі моменти надії. Капніст, Полетика, Безбородько, Трощинський – це нові люди з новими, надійними ідеями” [10, с. 343]. Гетьман (як і його оточення) у цьому романі – людина еллінського способу світобачення, для якого існує “лише подібна до миті сучасність” (О. Шпенглер). Він є вираженням того типу українських душ, які “не є мрійники уяви”, їх “мрійництво не є імажинарним мрійництвом, але мрійництвом серця, емоціональним мрійництвом” [14, с. 103]. Григор Орлик (як і гетьман Мазепа, гетьман Пилип Орлик, інші мазепинці) – герої фастівського світовідчуження, душі яких окрилені прагненням боротьби, геройського чину й марудної щоденної праці – задля визволення свого народу й відновлення Української держави. Фавстівська душа молодого Орлика “вагітна тугою вічності, безконечності” [14, с. 103], бо така європейська людина – це “стріла у вічність” (Ф. Ніцше). Насправді, хоча ці два твори присвячені тій же епосі з історії України, однак кожен із головних героїв у них обирає різні моделі поведінки в круговерті буття поневоленої вітчизни, репрезентує різні екзистенційні постави у власному житті, й у вирішенні долі свого народу.

Образ Кирила Розумовського з’являється в “Патріоті” ніби мимохідь: Пилипові Орликові розповідає про нього лікар і історик Леклерк. Молодий Розумовський у Парижі, за його словами, – це “персона грата, і така персона, що вже була на аудієнції у його величності нашого мостивого пана короля (Людовика XV – *Н.І.*). У Петербурзі той молодий граф Розумовський вже є презесом Академії наук [...]. Наш ясний король сказав, що та персона через якийсь рік на правду буде першою персоною в Гетьманщині [...].” [7, с. 152].

На відміну від епічної розлогості “Гетьмана Кирила Розумовського”, “Патріот” має багато ознак авантюрного роману. Його структура й обумовлюється особливостями поетики авантюрного роману. Вона будується за принципом нанизання на канву історії життя Григора Орлика (тут виявляються й певні ознаки “роману становлення” (М. Бахтін) окремих деталей буття багатогранної історичної матриці XVIII віку, події в яких відбуваються на осі Гетьманщина-Україна – Франція. Ця історична матриця дискретна, у ній зяють певні лакуни подій і років, але її центральна канва – лінія Орликової екзистенції – долає дискретність окремих сцен історичних подій, деталей епохи та її повсякденностей. Авантюризм твору

заснований і на драматизмі покидання рідної землі, на постійному ризику бути схопленим агентами Москви, на безперервній напрузі протистояння на осі “свій / чужий”, “друг / зрадник”.

Обидва романи – і “Гетьмана Кирила Розумовського”, й “Патріота” – варто розглядати у перспективі антиколоніального дискурсу: як важливу спробу побудови художнього варіанту власної, відмінної від імперської історичної візії вузлових моментів зіткнення колонізаторів та поневоленого народу. Е. Саїд зауважив, що саме оповідь стає одним із методів, “який колонізовані народи застосовували, обстоюючи власну ідентичність та історію [...]. Здатність оповідати або перешкоджати формуванню й виникненню інших наративів дуже важлива для культури й імперіялізму, адже це один із головних зв’язків між ними” [12, с. 13]. У іншому дослідженні Е. Саїд наголошує, що вигнання (еміграція) є самотністю, породженою прагненням відокремитися від культури, яка тебе оточує. Одночасно важливим фактором вигнання є його безпосередній зв’язок з націоналізмом, з почуттям закорінення в *іншій* землі, зв’язок з *іншою* традицією, *іншими* групами людей. Найважливішою ж при цьому залишається рідна мова [15, р. 176]. Отже, історичний роман “Патріот” є однією зі спроб вираження прагнення української еміграції за допомогою *своїх* наративів формувати антиколоніальну парадигму, здатну спонукати “у колоніальному світі до повстання й повалення імперської залежності” [12, с. 13]. Одночасно ж образ Григора втілює ці пориви самотності на чужині, його закорінення в українській культурній і політичній традиції.

Пилюк Орлик та його син Григор змушені жити далеко від рідної землі, однак вони ненастанно працюють для її визволення з-під окупації московитів. У образі Григора Орлика “бачимо новий тип українського політичного діяча європейського типу” [9, с. 90]. О. Мишанич акцентує на ідеологічній, політичній, ідейно-естетичній домінанті “Патріота”. У цей твір М. Лазорський заклав ідею “нескорености українського народу, який не піддався добровільно, а чинив тривалий і впертий опір поневолювачам, усвідомлюючи себе окремим, державним козацьким народом, над яким здійснене брутальне історичне насильство” [9, с. 91]. Художній текст, як елемент культури, стає у цій перспективі особливим засобом освоєння історичної спадщини, вираженням її національної орієнтованості. Адже поняття культури, наголошує Е. Саїд (й літератури, як її невід’ємної складової), за означенням М. Арнольда, “містить елемент ушляхетнення й піднесення. Для кожного суспільства культура – вмістилище “найкращого з помисленого і знаного”. Вона дозволяє “долучитися до найкращих думок і знань, а також, щоб побачити себе, свій народ, суспільство і традиції в найкращому світлі”. Асоціація культури з конкретною нацією чи державою дає змогу відрізнити “нас” від “них” і саме “у цьому сенсі культура є джерелом ідентичності” [12, с. 13].

Зав’язка “Патріота” передає відчуття тривожності й загрози, що йде в Гетьманщину-Україну: орди московитів сунуть під Полтаву й лист Орлика-старшого до родини передбачає, що “часи, мовляв, дуже важкі, треба сподіватися великих змін і в усій Гетьманщині, і житті всієї старшини впрост до самого ясновельможного пана гетьмана...” [7, с. 8].

Кілька історико-художніх штрихів розкривають особливості формування характеру маленького Григора: пейзаж за вікном рідної хати (“З нього далеко було видно річку та навіть всі заворсклянські гаї й села”) доповнюється алюзійними звуками, які свідчать про наближення війни (“Десь важко щось гупало”) [7, с. 10], нарада військових старшин в передчутті визначального бою з московитами, втеча жінок і дітей родини Орлика й напад на них у дорозі татарів. “То була ще одна моторошна ніч, якої Орля не міг забути до самої смерті. Здавалося, доля не на жарт взялася гартувати хлопчину суворими чинами, гартувати так, що опісля він став правдивим і безоглядним месником, присвятив усього себе боротьбі з “татарською Московою” за рідний край, з якого та Московія вигнала його малого в чужу чужину” [7, с. 15-16]. На останньому подиху перед смертю гетьман Іван Мазепа благословляє свого похресника на боротьбу: “Благословляю... – прохрипів він, коли Орлю підвели до ліжка. – Молодим... молодим у руки шаблю... хай вони виганяють москаля...” [7, с. 14].

Роман у своїй ідейно-естетичній цілісності є художнім вираженням найважливіших ідей, прагнень і устремлінь політичної еміграції загалом, її основних топосів. Тому наративна стратегія освоєння реалій минулого, життя на чужині першої хвилі політичних емігрантів-“мазепинців” має безпосереднє закорінення в сучасні для автора реалії: “Минуло ще кілька моторошних літ без будь-яких світлих перспектив на світле майбутнє [...]. Поволеньки ніби все втрусилося, ніби втихомирилося, кожна родина занурилася у свої родинні клопоти [...].

Відчувалося все ж, що кожен дбав про своє, що загальної справи вже не існує ні зараз, ні в майбутньому: держалися все ж купи ілюзії, що з бігом часу всі вернуться і житимуть під прапорами старої Гетьманщини. Ніхто не знав, які сталися великі зміни в тій Гетьманщині за короткий час” [7, с. 18]. Окупація України-Гетьманщини московитами і колабораціонізм частини української шляхти з окупантами декларується як власне протиставна ідея до ідеї служіння батьківщині задля її майбутнього визволення: “...Москаль не боїться, що так далеко заганяється від своєї ізби, бо має хижачку вдачу: там, де вмоється, зараз же ставить резидента і пхає військо, муштроване нагаями” [7, с. 40]. Перегуки з сучасністю автора бринять і в тих самих запитаннях, які тривожили еміграцію й XVIII, й XX віку. Безнадійність, здавалося б, справи визволення України, звучить у відповіді на питання про те, чи хтось згадує ще через роки після полтавської поразки українців про тих, які боролися за Україну: “...Москва дуже згадує, дуже... Жалкує, бачся, що не зуміла забрати до рук гетьманську старшину. Вона за цим і досі згадує, й досі нишпорить по закордонах, нюшить з хортами, полкує, як мисливець за звіром... Москва не забуває...” [7, с. 68]. Але “не зможуть вони вигубити всіх нас”, бо “в обороні за народ стоїть слово, наша пісня, наша церква й прадіди, що передали нам прастарі звичаї [...]” [7, с. 69].

Ще один мотив характерний для політичної еміграції – очікування швидкого повернення на рідні землі. Недаремно ж еміграційна старшина вважає, що “молодого Орлика треба зберегти для Гетьманщини: беручий до військової штуки і твердий, як адамант. Коли обернеться на все добре для нашого Краю, буде він нам у великій пригоді. Французький король дуже вполюбає цього панича, нашого-таки, козацького роду. Мусимо ним пишатися” [7, с. 43]. З перспективи історичної антропології доля Григора Орлика є яскравим прикладом того, як у його епоху соціальна мобільність дозволяла навіть вигнанцям із інших країв увійти у нобілітет тієї чи іншої країни. Ф. Бродель акцентує на тому, “чи можна уявити собі, щоб новачок нехтував правилами того середовища, до якого він приходив? Бувши самотнім, він більш чи менш швидко пристосовується; над ним візьмуть гору традиції та звичаї; він змінить спосіб життя, навіть костюм, а якщо треба буде, змінить і ідеологію. [...] Траплялося також, що самий панівний клас змінював ідеологію, ментальність, що він приймав або здавалося, що приймав, спосіб мислення новоприбульців або, точніше, той, що пропонувало йому соціально-економічне середовище, що він зрікався сам себе, принаймні зовні” [2, с. 404].

Основним джерелом при написанні роману “Патріот” стали праці І. Борщака про Григора Орлика. Означена І. Борщакієм політична стратегія, яку обрав Орлик-молодший, демонструє вищенаведену тезу Броделя: “Григор у своїй політичній концепції прийшов до давнішого проекту Дорошенка й Мазепи – опертися дипломатично в Європі на Францію, щоби увійти в безпосередні зносини з сусідами України, рівночасно союзниками Версалю. Григор залишився вірним цій концепції усе життя. І це зрозуміло, бо протягом усього XVIII століття з великих держав одна лише Франція непохитно поборювала московську експансію в Європі” [1, с. 118].

Ідея служіння батьківщині рухає й українську молодь, яка народжена поза межами рідної землі. На еміграції, у паризькому військовому коледжі Орлик зустрічає “дітей старшин з Гетьманщини”, яких єднає спільна мета – “вирватися з чужого краю, присвятити себе служінню матері-Україні так, як те зробив великий гетьман Іван Мазепа. То були перші “мазепинці” [7, с. 86].

Орлик у важкі хвилини на чужині декларує журу кожного політичного емігранта: він “не вчинив нікому зла”, а лише домагається “волі своєму народу, спокійного, в добробуті життя тому ж народу в його краю”. Тож “щасливі ті, хто живе у своєму добрі, у своєму краї, не никає по чужих хатах [...]. Ніхто їх не жене з рідної землі, ніхто не ловить, щоб замучити у в’язниці або закатувати... [...]” [7, с. 126].

Історіософські сентенції, які, знову ж, можна відчитувати як алюзії до програної боротьби за незалежність і після Першої, й після Другої світових воєн, автор вкладає в уста священика, який сповідається перед Мотрею Кочубей: “Довелося старшинським дітям спокутувати гріхи батьків, які не хотіли спільно, “в один гуж”, рятувати рідний Край, як того хотів великий гетьман Мазепа. Пішли вони служити ворогу-москаліні, доноси писали до Московії на пана гетьмана та на старшин – ревних патріотів, навіть раділи, що мазепинцям цар московський вкорочує віку. Ще й нині Москва проклинає по церквах наших найкращих лицарів...” [7, с. 28]. А сама Мотря, після повернення з Сибіру, де помер її чоловік-каторжник полковник Чуйкевич,

уже як черниця Марія замислюється над своєю долею – на тлі історії усього її народу: “Не сподівалася вона для себе такої жакливі долі... Всміхалося їй чудове щастя... Великі були задуми генеральної старшини і самого пана гетьмана. Не так сталося, як жадалося. Всі хотіли спекатися москаля-загарбника, а коли прийшов на Україну шведський король, старшина майже вся перейшла до Москви [...]. Де тепер всі ті, що так побивалися за Україною... [...]. Багато їх загинуло в московських катівнях, багато вимандрувало разом з гетьманом у широкий світ...” [7, с. 31]. Імперське колоніальне панування народжує не тільки спротив. Невід’ємною складовою цього поневолення, протилежним до руху опору проти окупанта явищем, є колаборація. Колаборація, за визначенням Е. Саїда, є одним із найважливіших факторів, який сприяв усім колоніальним завоюванням, що з неї постає “цілий величезний розділ у культурній історії п’яти континентів” – з колаборації “між місцевими жителями, з одного боку, та конвенційними, так само як ексцентричними й суперечливими, представниками імперіалізму – з другого” [12, с. 367]. У двох романах М. Лазорського про XVIII століття розгорнута широка картина цього явища, показано різні форми імперського примусу й заохочень до колаборування. Московія “заманювала не тільки “жалуванням” великим, але й чинами та усякими пільгами по службі. За великим панством посунуло й усе поспільство, серед якого було чимало старшин, жад[іб]них на звання “дворянина” і дворянські привілеї [...]. Були й такі, що притьмом добилися дворянства, але зараз же і їхали додому на “тепле” місце, робилися здирщиками, багатіли й кумалися вже з москалями, які вчили розкрадати чуже добро, визискувати прикуплених кріпаків, брати останнього мідяка з убогої вдови. Плакала-ридала пограбована Україна...” [7, с. 92]. Такою, на переконання Орлика, “є майже вся теперішня генеральна і полкова старшина, вся, за малим винятком, – покірлива слуга Московщини [...]. Ренегати прагнуть допомогти москалям закувати в кайдани рабства весь український народ за маєтки та московські титули та міністерські посади” [7, с. 161]. Саме завдяки колабораціонізму підневільні народи “залишалися підкореними й залежними від чужоземної імперської влади” [12, с. 367], а Московія снувала розлогі плани окупації й інших земель: “Гетьманщину приборкали москаліки, татарин не сміє й носа вистромити з своїх ярів, Туреччину ті ж москалі відпихають все далі й далі до моря, лях і зовсім ізігнувся; де заглядить москаля в ноги кланяється [...].” [7, с. 117]. Історіософські роздуми письменника про долю лівобережної України у XVIII столітті знову ж можна екстраполювати на сучасну для автора долю української еміграції й України під советською російською окупацією: “Тяжко зажурилась Україна!.. Вища наша старшина пішла служити Московії... Її багаті магнати – Кочубеї, Завадовські, Безбородьки, Трощинські кинули свій народ на поталу московським генерал-губернаторам. Запанували у нас Кречетнікови, Рум’янцєви, Лобани-Ростовські, Куракіни...” [7, с. 91]. Нищення української Церкви залишалось незмінним і у період емігрантів-“мазепинців”, і їх нащадків – через два століття. Окупанти “під свою контролю взяли монастирі, призначили за душпастирів москвинів... Вони й хапалися обернути все козацтво на “істинно віруючих”, на нікому не зрозумілі порядки в богослужбі, вони ж і переслідували в жорстокий спосіб поспіль усіх, хто жив “у латинських обрядах” (тобто греко-католиків – *Н.І.*). Наших владик навмисне переводили геть від України до Сибіру. Хто не хотів коритися, того кидали до тюрми”, а по українських церквах “проклинали великого гетьмана Мазепу” [7, с. 92].

Як і в романі “Гетьман Кирило Розумовський” тими, хто проніс крізь морок московської окупації смолоскипи українського національного духу, виступають “автономісти”: майже відразу ж після Полтавської трагедії “виткнулися у нас перші парості будителів національного духу. Вийшли ті люди [...] з тої старшинської еліти, яка свідомо виховувала орлят за кордоном, в університетах Парижа, Кенігсберга, Відня та Риму... Цей потужний ланцюг борців за суверенну Україну триває й до наших днів... Й не ввірветься аж до переможного кінця-мети – Української Самостійної Соборної Держави” [7, с. 93].

Художні деталі, які характеризують епоху, людей і звичаї, є невід’ємними складовими елементів повсякденності художнього світу історичних романів М. Лазорського. У “Патріоті” зустрічі Григора з майбутньою дружиною характеризує етикет часів версальського Рококо: “Зустрічі були завжди манірно-офіційні, з поклонами, реверансами та добірними компліментами за встановленою тут етикеткою” [7, с. 85]. Ледь уловима зміна моди стає важливою художньою мікродеталлю, яка представляє графа Орлика як галантного кавалера: при аудієнції у королеви Франції “він обережно диткнувся руки [...] й легенько уцілував долоню за новою модою” [7, с. 154].

Автор скрупульозно виписує й деталі побуту, інтер'єру, одягу. Ці елементи повсякденностей дають змогу створити цілісне полотно епохи, відчуття неповторності колориту часу та місця. Такими є, наприклад, описи святкового одягу панянки у Гетьманщині на Великдень (коли дівчина вбрана “у найкращу гарусову плахту, шовкову корсетку з випущеними вишиваними рукавами, червоних або зелених сап'янцях” [7, с. 211]) чи умеблювання будинку українського шляхтича-полковника (“Тут були меблі, привезені з-за моря, скрізь дубові шафи, ральці, скрині й навіть кругле люстро на комоді, що траплялося не часто в полковницьких покоях. Домашнього виробу були тільки великі скрині, де лежало на сховах усяке добро, найпаче дівоче віно, різні плахти, корсетки, сувої тонкого полотна, намисто та ще й у закутку в секреті – дукачі червоного золота. Біля столу, як водиться, добре тесані лави, вкриті килимами, тут же під рукою два або три великі креденці, де видно було за грубим венеційським склом кольоровий посуд, заморські миски, тарілки, карафи, довгасті чарки та ще інший дріб'язок. У інших світлицях [...] стояли широкі лави, всі в килимах, на стінах висіла дивовижна зброя, а в кутку притулено чубуки та люльки, малі й великі, ба навіть лежала долі й “товариська люлька”, вся повита барвистими стрічками. [...] Кілька шаф, на полицях яких вщерть було напхано книг у шкіряних палітурках [...]” [7, с. 211-212]).

Не уникнув М. Лазорський у романі “Патріот” (подібно як і в романі про Кирила Розумовського) часових зміщень: сирота з Батурина Ксеня, яку взяла на виховання родина панотця Заруцького “виросла напрочуд гарною панянкою” [7, с. 241], однак у часовому просторі твору вона насправді мала б мати біля сорока років. Такі ж вікові зміщення можна спостерегти й у образі головного героя: на час одруження він представлений як молодий чоловік, хоча насправді йому мало б тоді бути більше сорока років. Такі часові зміщення постають із загальної ідейно-естетичної та ідеологічної концепції “Патріота” – концепції надії та необхідності народження нового покоління молодих патріотів, які стануть до боротьби за визволення рідного Краю.

Алюзійні антиколоніальні мотиви виражені й у зображенні польської шляхетської еміграції. Двір екс-короля Польщі Станіслава Лещинського у Франції – це зібрання старосвітських магнатів, які живуть давно минулими днями, славою й перемогами. Усі гості – представники родів Радзівілів та Чарторийських – з “восковими обличчями”, тут лише чути “шамотіння беззубих ротів”: “...Усі в старомодній ноші, довгих перуках, парфумах та брюссельських рукавичках, що дуже пасувало до їх ніби пергаментних облич і манірних жестів та поклонів. Всі говорили чемно, ніби шамотіло осіннє листя, падаючи безсило на мокрі від сльоти доріжки...” [7, с. 169]. Екс-король Лещинський згадує часи короля Яна Собеського, якого він добре знав особисто: “Панство замилувано слухало оповідання *живого* свідка *свіжої* минувшини... (письмівка моя – *Н.І.*)” [7, с. 172]. Алюзійний гумор наратора прихований у тому, що епоха короля Яна Собеського (“*свіжа* минувшина”) минула три чверті століття тому, а оповідач (“*живий* свідок”) – уособлює світ давно минулий. Один із гостей – “вусатий, з гострими очима і дзьобатим носом старий пан”, який “раз у раз дзенькав срібною ложечкою по кришталевій чарці з янтарним вином. Дзвін той, такий настирливий, дуже *нагадував теленькання похоронного дзвону на цвинтарі...* (письмівка моя – *Н.І.*)” [7, с. 171]. Ще одна із “*живих* свідків” – пані Ястрембжицька, яка “все тільки посміхається”, але “на учтах нічого не їсть і не п'є”, бо “має лише штучні зуби, зроблені майстерно з воску” [7, с. 171]. Насправді ж “тут тхне справжньою могилою”, а музика “присипляє мертвим сном” [7, с. 173]. Деякі з елементів повсякденності служать у творі засобом створення гумористичних ситуацій: під час цього обіду в одного з Радзівілів монокль “часто зсовувався з ока і зненацька падав у його супову таріль і чинив [чимало] клопоту чемному слугі [...]” [7, с. 170].

Історія українського патріота Григора Орлика – символ діяльності багатьох поколінь українських політичних еміграцій XVIII-XX віків, які змушені були залишити вітчизну, жити на чужині, але працювали для добра й визволення України. Король Людовік XV напише в листі до дружини Григора Орлика після його загибелі: “Я втратив одного з найкращих шляхетних лицарів, сміливого воїна французької армії та уславленого генерала”. Однак він згинув не за інтереси України, “не китайкою покрили тіло безсмертного козака-патріота [...], а національним прапором все ж чужої йому Франції” [7, с. 260]. Останнім акордом твору є слова одного з героїв, у яких дзвенить непереможна віра у майбутнє визволення: “...Чого не діждався наш полум'яний патріот, доробимо ми, доробить і наступне покоління [...], беручке і гонорове! Прийде нова, грізна сила, прийдуть ті, що заступлять нас, найдуться ті орли-патріоти, що

Вісник Запорізького національного університету №3, 2012

підуть пробоем проти чужинця-москаля в остаточному змагу” [7, с. 261]. Така розгорнута перспектива переходу від антиколоніальної риторики до побудови майбутньої постколоніальної перспективи цілісно представляє й усю ідейно-естетичну концепцію й “Патріота”, й “Гетьмана Кирила Розумовського”.

Можна, за Е. Саїдом, твердити, що романи М. Лазорського “Гетьман Кирило Розумовський” та “Патріот” є ознаками проявів усвідомлення “себе в’язнями на власній землі”. Отож, історична проза української еміграції стає засобом реалізації “відчуття ув’язнення-облоги, загостреного потребою спільноти, яке вкорінене антиімперський опір у культурних зусиллях” [12, с. 304]. Враз із усім Е. Саїд увів поняття мігранта-інтелектуала (migrant intellectual) – людини, яка намагається переосмислити історичний досвід власного народу. Таким мігрантом-інтелектуалом в українському еміграційному письменстві постає не тільки М. Лазорський, але й ціла плеяда інших творців історичної прози української еміграції: “...Визволення як інтелектуальна місія, народжена з опору та опозиції замкненостям і спустошенням імперіялізму, тепер перемістилася з осілої, усталеної і приборканої динаміки культури на бездомну, децентровану і вигнанську енергію. Сьогодні цю енергію втілює мігрант, а її свідомість – це свідомість інтелектуала або мистця у вигнанні, політичної постаті між сферами, між формами, між оселями і мовами” [12, с. 462].

Отже, архітектоніка “Патріота” утворює своєрідну симетрію з архітектонікою роману М. Лазорського “Гетьман Кирило Розумовський”. Однак ці твори, як видається, безпідставно намагаються об’єднувати в певну цілісність, називаючи їх “диалогією”. Одночасно ці романи є антиколоніальними, антиімперськими нарративами, художнім освоєнням історії України XVIII віку в європейському контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борщак І. Мазепа. Орлик. Войнаровський. Історичні есеї / Ілько Борщак. – Львів: Червона Калина, 1991. – 256 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XVI – XVIII ст. / Фернан Бродель. – Том 2: Ігри обміну / Пер. з французької Г. Філіпчука. – К.: Основи, 1997. – 585 с.
3. Корсак І. Гетьманіч Орлик / Іван Корсак. – Луцьк: Твердиня, 2006. – 123 с.
4. Кирилова О. Тематично-проблемна своєрідність історичної діалогії Миколи Лазорського (“Гетьман Кирило Розумовський”, “Патріот”) / Оксана Кирилова // Історико-літературний журнал. – 2007. – № 14. – С. 220-228.
5. Лазорська Л. Слово дружини / Лідія Лазорська // Лазорський М. Світлотіні: збірник історичних нарисів, оповідань, статей, спогадів / Микола Лазорський. – Мельборн, 1973. – С. 389-390.
6. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський / Микола Лазорський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1961. – 752 с.
7. Лазорський М. Патріот / Микола Лазорський. – К.: Україна, 1992. – 261 с.
8. Литовченко Т. Орлі, син Орлика / Тимур Литовченко. – Харків: Фоліо, 2010. – 282 с.
9. Мишанич О. Історичні романи Миколи Лазорського / Олекса Мишанич // Мишанич О. Повернення: Літературно-критичні статті і нариси / Олекса Мишанич. – К.: Обереги, 1993. – С. 81-93.
10. Павлишин М. Аспекти української літератури в Австралії / Марко Павлишин // Павлишин М. Канон та іконостас / Марко Павлишин. – К.: Час. – 1997. – С. 332-349.
11. Полтавчук В. Історичний роман у літературі українського зарубіжжя / Василь Полтавчук // Історико-літературний журнал. – 1998. – № 4. – С. 44-48.
12. Саїд Е. Культура й імперіялізм / Едвард Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
13. Чуб Д. Автор великих історичних полотен (Короткий огляд життя і творчості М. Лазорського) / Дмитро Чуб // Лазорський М. Світлотіні: збірник історичних нарисів, оповідань, статей, спогадів / Микола Лазорський. – Мельборн, 1973. – С. 7-10.

14. Шлемкевич М. Душа і пісня / Микола Шлемкевич // Українська душа. – К.: Фенікс, 1991. – С. 97-112.
15. Said E. W. Reflections on Exile // Edward W. Said. Reflections on Exile and Other Essays. – Cambridge, 2002. – P. 173-186.

УДК 811.161.2-814

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІСТОРІЇ В ПРОЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ В. НЕСТАЙКА “ЗАГАДКА СТАРОГО КЛОУНА”)

Недогібченко М. М., старший викладач

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Стаття присвячена аналізу особливостей мовної репрезентації історичних подій та реалій у прозі для дітей на матеріалі повісті “Загадка старого клоуна” відомого українського письменника В. Нестайка.

Ключові слова: історично маркована лексика, історизм, архаїзм, антропонім, топонім, тематична група.

Недогібченко М. Н. ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ИСТОРИИ В ПРОЗЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ В. НЕСТАЙКО “ЗАГАДКА СТАРОГО КЛОУНА”) / Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры, Днепропетровск, Украина.

Стаття посвящена аналізу особливостей мовної репрезентації історичних подій та реалій в прозі для дітей на матеріалі повісті “Загадка старого клоуна” відомого українського письменника В. Нестайка.

Ключевые слова: исторически маркированная лексика, историзм, архаизм, антропоним, топоним, тематическая группа.

Nedogybchenko M. M. LINGUISTIC REPRESENTATION OF HISTORY IN PROSE FOR CHILDREN (ON THE MATERIAL OF THE STORY “OLD CLOWN’S MYSTERY” BY V. NESTAİKO) / Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture, Dnipropetrovsk, Ukraine.

The article is devoted to the analysis of peculiarities of the linguistic representation of historic events and actuals in prose for children on the material of the story “Old clown’s mystery” by famous Ukrainian writer V. Nestaiko.

Key words: historically marked vocabulary, historicism, obsolete word, anthroponym, toponym, theme group.

Формування історичної свідомості та історичної пам’яті громадянина держави, поваги до історичного минулого народу, як відомо, досить часто відбувається посередництвом художньої історичної літератури. Художній контекст, образність, засоби підвищення експресивності значно підвищують рівень сприйняття історично маркованої інформації та зацікавленості читача. Крім того, у літературі ті чи інші історичні події подані у більшості випадків в емоційно-забарвленому вигляді, часто через призму подій, що трапляються з реальними чи вигаданими персонажами художнього твору, через їх почуття та переживання, а це також сприяє більш глибокому та осмисленому осягненню історичного минулого. Особливу роль відіграє аспект зображення історичних подій у літературі, цільовою аудиторією якої є діти, оскільки такі твори формують та виховують у молодому поколінні повагу до історії держави, у доступній формі збагачують знання маленьких читачів про події минулого. З огляду на це, багатоаспектний науковий аналіз сучасної історичної літератури для дітей на сьогодні набуває актуальності, оскільки цей напрямок дослідження ще не здобув достатньої уваги української наукової спільноти.

Мета статті – проаналізувати особливості мовної репрезентації історичних подій та реалій у сучасній українській прозі для дітей. Матеріалом для наукового дослідження у даному випадку слугуватиме повість відомого українського письменника В. Нестайка “Загадка старого клоуна”. Вперше повість була видана у 1982 році і після того не перевидавалася до 2010 року. Сьогодні повість вже кілька разів перевидавана різними українськими виданнями і користується популярністю у читачів молодшого та середнього шкільного віку. Відповідно, твір викликає також і зацікавленість сучасних науковців. Так, зокрема, у 2011 році О. Цалапова звернулася до